

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2018, 7 (5): 178/189

Çağatay Hanlığı'nda Müslüman ve Türk Devlet Adamları

Muslim and Turkish Administrator Officials in Chatai Khanete

Betül Sümeyra TAHTALI

Yüksek Lisans Öğrencisi, N.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A. B. D.
Master Student, N.E.U., Faculty Graduate School Of Social Sciences
betulsmeyra@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-2345-6489

Kemal ÖZCAN

Prof. Dr., N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Prof. Dr., N.E.U, Faculty Of Humanities And Social Sciences
kozcan50@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7553-2333

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 01.10.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 31.12.2018
Yayın Tarihi / Published : 31.12.2018
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December
Cilt / Volume: 7 Sayı – Issue: 5 Sayfa / Pages: 178-189

Atıf/Cite as: TAHTALI, B , ÖZCAN, K . (2018). Çağatay Hanlığı'nda Müslüman ve Türk Devlet Adamları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (5), 178-189. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/41845/465949>.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Çağatay Hanlığı'nda Müslüman ve Türk Devlet Adamları

Öz

Cengiz Han hayatta iken, Moğolların miras hukuku gereğince mülkünü oğulları arasında paylaşmıştır. Cengiz Han'ın Börte Hatun'dan doğmuş olan ikinci oğlu Çağatay'ın hakkına, batı seferinde kazanılmış olan İli, Isık-kul, yukarı Çu, ve Talas havzası ile Kaşgarya ve Mâveraünnehr toprakları düşmüştür. Moğol işgalleri sonrası harap olmuş olan batı şehirlerini, sonrasında buralara tayin edilmiş olan kağanlığa bağlı genellikle Uygur ve Çinli memurlar onarmaya çalışmıştır. Zaten Moğol siyasî teşkilatının kurulmasında etkisi olanlar da bu memurlar olmuştur. Moğollar askerlik dışında olan idarî işlere atanmayı aşağılık bir şey olarak saymışlardır. Bundan dolayı sivil teşkilatta Moğol soyundan olmayan, becerikli idareciler vazifelendirilmiştir. Bu idareciler halkı, Moğolların gerek fiziksel gerekse ekonomik baskılarından korumaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Adamları, İdareci, Moğol, Çağatay, Hanlık

Muslim and Turkish Statesmen in Chatai Khanete

Abstract

When Genghis Khan was alive, he shared his properties among his sons as required by inheritance law. Ili, Isık-kul, upper Çu, and Talas basin, that were won after the east wartime, resulted to Chatai Khan, the second son of Borte Khatun. After the Mongol occupations, mostly the Uyghur and Chinese officials, assigned there connected with the Khan, tried to restore the wrecked cities. Anyway they were there officials who were effective in the establishment of political organization of Mongol.

Mongols reckoned; being assigned to other administrative jobs other than military, despicable. Therefore, talented administrators not from the Mongol family, were assigned to civil organisations. These administrators tried to protect public from both the physical and economic pressure of Mongols.

Keywords: Statesmen, Administrator, Mongol, Chatai, Khanate

Giriş

Dağınık Moğol boylarını toplayıp Moğol siyasî birliğini kurmuş olan Cengiz Han hayatta iken, Moğolların miras hukuku gereğince mülkünü oğulları arasında paylaşmıştır. Bu hukuka göre esas mülk en küçük oğla bırakılır, geri kalan bir kısım mülk ise büyük oğullar arasında pay edilir, en büyük oğla ise en değerli mülk layık görülürdü. Nitekim Cengiz Han, anayurdu olan Moğolistan'ı küçük oğlu Tuluy'a bırakırken, büyük oğlu Cuci'ye de batı topraklarında kazanılan zaferler doğrultusunda batıdaki en uzak toprakların kalması gerekmiştir. Moğol atları ne kadar batıya giderse, Cuci'nin hissesi o kadar artmıştır (Barthold, 1975; s. 223-224). Cengiz Han ikinci oğlu Çağatay'a ise miras olarak İli, Isık-kul, yukarı Çu ve Talas havzası ile Kaşgarya ve Mâveraünnehr'i vermiştir (Grousset, 1980; s. 249).

Cengiz Han, devlet topraklarındaki yerleşik toplulukların yaşadığı şehirleri ortak mülk kabul etmiş, bu şehirler Han'ın memurları tarafından idare edilmiş olmakla birlikte buralardan Han'ın memurları tarafından toplanan vergilerin ancak bir kısmı Hanlara verilmiştir (Kushenova, 2006; s. 187). Konumuz çerçevesinde olan Çağatay Han'ın sahip olduğu Kaşgarya ve Maveraünnehr toprakları bu şekilde idare edilmiştir.

Cengiz Han tarafından uluslara bölünen devlet, Ögedey Han zamanında kesin şeklini almıştır. Hanlık sınırlarındaki şehirler, Han'ın yanı sıra onun yardımcıları aracılığıyla da kontrol altında tutulmuştur. Şehirleri idare eden Han'ın yardımcıları genellikle boyun eğen yerli hanedân mensupları veya idarî ve malî işleri tanzim etmek için vazifelendirilen Uygur Türkleri ve Çinlilerden oluşmuştur. Moğol asilzadelerinden bu şekilde tayin edilenler yoktur. Bunun sebebi Moğolların şehir idareciliğini hakir olarak görmeleridir (Kafalı, 2005; s.38). Cengiz Han muhafız birliklerini tayin ederken üst üste üç defa izinsiz yoklamada bulunmayan muhafızların Moğolların yanında hizmet görmeye lâyık olmadığını belirterek onları uzak bir mıntıkaya sürerek cezalandıracağından bahsetmiştir (Anonim, 1995; s. 152). Mamafih, Deşt-i Kıpçak seferinde Batu Han'a itaatsizlikte bulunan Ögedey'in oğlu Kiyuk, babası tarafından ağasına karşı geldiği için yabancı illere gönderilmekle tehdit ve tahkir edilmiştir (Kafalı, 2005; s. 38).

Çağatay Hanlığında bazı vazifeler Çağatay hanedanı şehzadelerine mahsus olmuştur. Bunlar hanlık teşkilâtında en yüksek devlet vazifelileri olmak üzere; *Yasa Emîri*, *Al-Tamgacı* ve *Barsçı* adı verilen makamlarda bulunmuşlardır. Yasa Emîri yasa ve yargı işlerinin başıdır. Al-Tamgacı ilmiye sınıfından bir kimse olup, hanların yarlıklarına kırmızı renkli damga vurma işi bu kişinin vazifesidir. Barsçı emîr ise av işlerinin tanzim ve tertibi işleriyle ilgilenmiştir. Cengiz Han'ın oğullarından Cuci'nin av işlerini, Çağatay'ın ise yasa işlerini idare etmesi ve Çağatay Hanı Barak Han'ın

tahtından indirdiği selefi Mübarek Şah'ı kendisine Barsçı tâyin etmiş olması bu üç makamın önemini göstermektedir (Kafalı, 2005; s. 57)

Han'ın yardımcılara vazifelerine göre isimler verilmiştir. Vilayetlerin koruma, idare ve maliye işlerine Moğolca vilayetler (daruga) kelimesinden türetilmiş *Darugaçiler* (vali) bakmıştır. Darugaçiler, Türk olan ulusların en yüksek idare memuru olmuşlardır (Devlet, 1988; s. 156). Onlar, makamlarına yaraşır şekilde kılıç, sancak, davul, muhafız kıtası ve üstü altın bir arslan kafası ile bezenmiş bir ferman ile bu mevkiye getirilmişlerdir (Devlet, 1988; s. 85). Güyük Han tahta çıkınca (1246) Töregene Hatun'un naiplik döneminde görevden alınan Mesud Yalavaç'a görevinin iadesiyle birlikte altın arslanlı payza verilmiştir (Ögel, 2002; s. 203). Sivil teşkilatın başı olan darugaçiye yardımcı olan *vezirler* (naip veya vali yardımcısı), özellikle sivil ve vergi meseleleri ile ilgilenmişler ve bölgenin asayişinden de sorumlu tutulmuşlardır. Vilayetlerde valilerin dışında askerî teşkilatın başında ise *Emir* (tümenbeyi) ve *Noyanlar* bulunmuştur. Türkçe "bey" anlamına gelen noyan, Moğolca'da askerî asilzadeler için komutan anlamında kullanılmıştır. Cengiz Han zamanında ordu işlerinde rehber olmak üzere "Baş Noyan" oğlu Tuluy olmuştur (Kushenova, 2006; s. 187). *Tangmaçi* adı verilen memurlar ise vergi tahsili ile ilgilenmeleri üzere görevlendirilmişlerdir (Kafalı, 2005; s. 68.)

Kutbettin Habeş Amid

Moğolların Maverâünnehr'i işgali sırasında Moğol hizmetine geçen Otrarlı Türk Kutbettin Habeş Amid; Çağatay Han (1227-1242), Kara Hülagu Han (1242-1246) ve Organa Hatun (1251-1261)'un vezirliğini yapmıştır. Çağatay Han döneminde onun bitikçisi (katibi) ve iki vekilinden birisidir.

Moğolların kendi soylarından olmayanlara itibar etmedikleri göz önüne alındığında hem Türk hem Müslüman olan Habeş Amid'in oğullarının Çağatay Han'ın şehzadeleri ile birlikte yetiştirilmesi, vezirlik makamının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Habeş Amid, Moğollar'ın saygınlığını kazanmış olmasına rağmen, Müslüman din adamları tarafından aynı itibarı görmemiştir. Onun Müslüman olmasına rağmen, İslam dininin gereklerine uymadığı ve Müslüman din adamlarının onun idareciliğinden memnun olmadıkları kaynaklarda belirtilmektedir (Kushenova, 2006; s. 187; Kafalı, 2005; s. 55). Bu Müslüman vezir, din âlimleri tarafından o zamanın en meşhur âlimlerinden Harizmlî Yusuf Sekkakî'nin ölümünden sorumlu tutulmuştur (Barthold, 1975; s. 269).

Nihayet, Algu Han'ın saltanatı başlarında 1260'da Almalık eyaleti şehirlerinden birinde ölmüş ve orada kendisi tarafından yaptırılmış olan hankâha gömülmüştür (Barthold, 1975; s. 266).

Bahaeddin Merginanî

Genç yaşta yetim kalan ve vezir Habeş Amîd tarafından yetiştirilen Bahaeddin, dünyevî ve dinî ilimleri şahsında birleştiren, âlimleri ve ilmi koruyan bir kişi olarak tasvir edilmektedir. Babası Ferganalı bir âlimdir. Annesi ise Karahanlı sülâlesinden Togan Han'ın neslinden gelmektedir.

Bahaeddin Merginanî, yetim kaldıktan sonra Habeş Amîd tarafından himayeye alınmış, Müslüman vezir kendi oğullarını Çağatay'ın oğullarının yanına gönderirken onu da Yisun-Müngge'nin yanına vermiştir. 1246'da Güyük Han Yisun-Müngge'yi Çağatay Hanlığının tahtına oturtmuştur. Devlet işleriyle ilgilenmeyen ve sürekli sarhoş gezen yeni han, Kara Hülagu taraftarı olması sebebiyle vezir Habeş Amid'den nefret etmiştir. Onun yerine çocukluk arkadaşı Bahaeddin Merginanî'yi vezir yapmıştır.

Bahaeddin Merginanî, Yisun Müngge'nin hanımı Tayşi Hatun ile devlet işlerini üstlenmiştir. Hâmisi Habeş Amid'i ondan nefret eden Yisun-Müngge'nin gazabından korumuş olsa da eski vezirin intikamından kendisini koruyamamıştır.

1251 yılında toplanan kurultayda ikinci defa Çağatay Uluğu'na han tayin edilen Kara Hülagu, Çağatay memleketlerine doğru giderken yolda ölmüştür. Bunun üzerine Han'ın hanımı Organa Hatun beraberindeki orduya Yisun Müngge ve hanımı Tayşi Hatun'u öldürmeyi emretmiş, onun veziri olan Bahaeddin Merginanî ise Moğol adetleri gereği yeniden vezirlik makamına getirilen Habeş Amid'e teslim edilmiştir.

Kara Hülagu taraftarı olan vezir Habeş Amîd, Yisun Müngge zamanında eziyet çekmiş olduğu için, himayesine alıp yetiştirdiği ve kendisinden sonra vezir olan Bahaeddin'i affedememiş, kemiklerini kırdırtmak suretiyle onu katlettirmiştir (Kafalı, 2005; s. 91; Grousset, 1980; s. 315-316).

Mahmud Yalavaç

İlk Müslüman Moğol valisi olan Hârizmli Mahmud Yalavaç, Moğol yönetiminde hem iktisadî hem de siyasî görev almış ünlü bir Türk sivil idarecidir. İsmi, Ukaylî'nin Âsarü'l Vuzarâ'sında Mecdüddîn Mahmûd Yalvac, Nasireddin Münşi Kirmânî'nin Nesâ'imü'l Ashâr min Letâimü'l Ahbâr der Târih'i Vuzera'ında ise Fahreddîn Mahmûd Yalvac olarak geçmektedir (Dayı, 2017; s. 30). Yalavaç, Harezmi'nin Ürgenç şehrinde Müslüman bir aile olan Hurumşi soyundan gelmektedir. Bundan dolayı olacak ki Moğolların Gizli tarihi'nde oğlu Mesud, "Mashut-horimşi" olarak geçer.

Mahmud Yalavaç ve oğlu Mesud Yalavaç, Cengiz Han'ın batı seferi esnasında Ürgenç şehrinin alınmasından sonra Cengiz Han'a teslim

olmuşlardır ve Cengiz Han'la birlikte Harezmi Sultanı'nın oğlu Celeleddin'in peşinden gitmişlerdir. Cengiz Han onlarla konuşarak şehirlerin âdet ve kanunları hakkında malumat almıştır. Batı şehirleri zapt edildikten sonra, bölgeler kısımlara ayrılarak darugaçilikler kurulmuştur. Bundan sonra Mesud Yalavaç Moğol valilerle birlikte Buhara, Semerkant, Ürgenç, Hotan, Kaşgar, Uriyang, Gusandaril şehirleri ve başka şehirlerin idaresine tayin edilmiştir. Mesud'u şehirlerin idaresine muavin ettikten sonra doğuya dönen Cengiz Han, beraberinde Mahmud Yalavaç'ı da götürmüştür (Anonim, 1995; s. 185; Ögel, 2002; s. 202).

Mahmud Yalavaç'ın müellifler tarafından kaydedilmiş olan Moğollar'a vermiş olduğu ilk hizmet, Cengiz Han'ın Harzemşah Muhammed'in ülkesine ticaret yapmaları için yaklaşık 450 kişilik bir kervanla birlikte gönderdiği elçi heyetinde yer almasıdır. Bu elçi heyetinin içinde Cengiz Han'ın fethedilmesinden sonra oraya emir tayin edilmiş olan ve uzun yıllar Moğolların hizmetinde Cengiz Han'ın emirliği görevinde bulunmuş olan Buharalı Ali Hoca (Cuveynî, 1988; s. 145) ve Otrarlı Yusuf Gemrga gibi Cengiz Han'ın güvendiği kişilerin var olmaları dikkate alındığında, Mahmud Yalavaç'ın daha önceden de Moğol hizmetinde görev alıp kendisine güven duyulduğu sonucuna varabilmekteyiz (Dayı, 2015; s. 65).

Harzemşah Alaaddin, Cengiz Han'ın elçi heyetindeki kendisi gibi Müslüman ve Harizmlî olan Yalavaç'a bir taş hediye ederek kendi himayesinde hizmet etmesini teklif etmiş ve ona Cengiz Han'ın Çin'i zapt edip etmediğinin doğruluğunu sormuş; Yalavaç'da bunu teyit etmekle birlikte Cengiz Han'ın gerçek kuvveti hakkında hakiki bilgi vermekten kaçınmıştır.

Daha önce bahsedildiği üzere Cengiz Han batı seferi sırasında Mesud Yalavaç'ı şehirleri idare etmesi için tayin ettikten sonra Mahmud Yalavaç'ı da yanına alarak doğuya dönmüştür. Mesud Yalavaç'ı Kitan'ların şehri olan Cung-du'ya (Pekin) vali yapmıştır. Yalavaç'ın buradaki valiliği Çin kaynaklarında "Chung-yüan" sahası içerisinde bahsedilmiştir. "Chung-yüan" Kuzey Çin'in tamamı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Yalavaç, İran kaynaklarında da benzer biçimde, "Çin'de Moğol mülkünün sâhibi" olarak vasıflandırılmaktadır (Ögel, 2002; s. 206; Anonim, 1995; s. 185).

Mahmud Yalavaç, daha çok tecrübeli ve bilgili olduğu maliye alanında kendisini göstermiştir. Zira Cengiz Han ve onun oğulları nezdindeki itibarı, getirdiği vergi sistemi ve vergiyi tahsil etme şekline dayanmaktadır. Öyle ki zamanla Cengiz İmparatorluğunda vergi ve maliye söz konusu olduğu zaman ilk akla gelen isim Mahmud Yalavaç olmuştur (Dayı, 2017; s. 31).

Cengiz Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Ögedey Han 1229 senesinde yeni atamalar yapmıştır. Buna göre Ögedey Han ilk olarak Mahmud Yalavaç ve Yeh-lü Ch'u-tsai'yi tayin etmiştir. Yeh-lü Ch'u-tsai'yi yeni kurulan üç tümenin başına getirilmiş ve başvezir tayin edilmiştir. Mahmud Yalavaç da

bu atamalarla birlikte Pekin eyaletinin Carguci'si olmuş ve ayrıca Çinli halkın kamu işleri hakkında hüküm vermiş ve Kuzey Çin'deki mal vergisini idare etmiştir. Bu sırada batı memleketlerinden Abdurrahman adında bir tacir gelip Kuzey Çin'den gümüş satın almak için dilekte bulunmuş, Ögedey Han bu teklifi kabul ederek onu bütün illerin vergi dairesine memur etmiştir. Buna Mahmud Yalavaç rıza göstermemiştir (Ögel, 2002; s. 203).

Ögedey Han zamanında Mahmud Yalavaç, başvezir Yeh-lü Ch'u-t'ai'ye daha fazla önem verildiğinden gölgede kalmıştır. Başvezir ile vergi sistemi konusunda uzlaşmamış olan Yalavaç, "aile" prensibi yerine "şahıs" prensibini savunmuştur. Yeh-lü Ch'u-t'ai'nin ailelere göre vergi alma prensibine karşı, Moğol asilzâdeleri de Mahmud Yalavaç'ın şahıs başına vergi alma prensibini desteklemişlerdir. Yeh-lü Ch'u-t'ai buna son derece karşı çıkmıştır.

1234 yılında Kuzey Çin'deki vergi işlerinin düzenlenmesi ve kontrol edilmesi için gelen Büyük Memur Quduqtu ile ailelerin, şahıs olarak dikkate alınması görüşüldüğünde Yeh-lü Ch'u-t'ai bir şahsın kaçması ihtimaline karşılık verginin alınamayacağını söylemesi üzerine uzun münakaşalardan sonra aile esas kabul edilmiştir. Aile prensibi esas alınmasına karşılık, uygulamaya geçmediği kaynaklarda belirtilmektedir. Bunun sebebi Moğol asilzâdelerinin Yalavaç taraftarı olmasıdır.

Ögedey Han şahsi olarak Yeh-lü Ch'u-t'ai'ye hürmet etse de, Yalavaç taraftarları olan Moğol asilzâdelerinin baskıları sonucu onların sözüne uymak mecburiyetinde kalmıştır. Uygulamada pirinç vergisi dışında diğer vergilerin hepsi "şahsa göre vergi" prensibi ile alınmıştır. Pirinç vergisi ise tarlanın büyüklük küçüklüğüne göre değil, senede her aileden dört "dan" pirinç alınmak suretiyle uygulanmıştır (Dayı, 2017; s. 209-213).

Başvezir ile uzlaşmazlık yaşadıklarından dolayı Mahmud Yalavaç, Türkistan ve Maverâünnehr bölgesindeki şehirlerin idaresi için tayin edilmiştir (Dayı, 2015; s. 65). Kesin bir kanaat olmamakla birlikte bu atamada Mahmud Yalavaç'ı devlet merkezinden uzaklaştırmak amacıyla Yeh-lü Ch'u-t'ai'nin etkisi ile olduğu düşünülmektedir. Nitekim devletin en yüksek kademesinde bulunan Yeh-lü Ch'u-t'ai, rakibini bertaraf etmek için elinde bulunan bu fırsatla onun merkezden uzaklaştırılmasını sağlamış olmalıdır. İkili arasındaki çekişmeler Yeh-lü Ch'u-t'ai'nin ölümüne kadar devam etmiştir (Grousset, 1980; s. 261).

Çağatay Hanlığı sahasının umumî valisi olan Yalavaç, Hocand'e yerleşmiş, burada oğlu Mesud ile birlikte Moğol istilasında harap olan Maverâünnehr ve Buhara'nın imarı için büyük bir önem vererek bu toprakları yeniden yaşanır hale getirmişlerdir. Çeşitli adlar altında alınan vergilerden halkı

kurtararak onların yüklerini hafifletmişlerdir.

1238 yılında Buhara yakınlarındaki Tarab köyünden olan bir kalburcunun, peygamberlik iddiasında bulunarak çok sayıda insanı etrafında toplamasıyla çıkardığı isyanı bastırıp Tarabî'yi ortadan kaldırmış olan Vali Yalavaç, bundan sonra eski düzeni yeniden sağlamıştır (Cuveyni, 1958; s. 151-160). Tarabî İsyanı sonrası halkı cezalandırmak için katletmek isteyen Moğolları durdurmuş olan Mahmud Yalavaç, birkaç kişinin kabahatinin halka mal edilmemesini ve yıkıklarından onarılmış olan şehre verilen emeklerinin boşa gitmemesi hakkındaki beyanını Moğol komutanlarına bildirmiştir. Bunun üzerine Han'a başvurulmuş ve Yalavaç'ın saraya gönderdiği adam vasıtasıyla halk katledilmekten kurtulmuştur (D'ohhson, 2008; s. 184). Ancak Tarabî İsyanı sebebi ile Çağatay Han, Mahmud Yalavaç'ı görevden uzaklaştırmıştır. Yalavaç'ın ülkeyi kağan adına yönetmesi ve Çağatay'ın idarede söz hakkı bulunmamasından dolayı Ögedey Han abisi Çağatay'a hesap sormak durumunda kalmış, Çağatay Han ise haddini aştığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ögedey Han Mahmud Yalavaç'ı Çin'e vali tayin etmiş, yerine oğlu Mesud Yalavaç'ı umumi vali yapmıştır ve böylece iki tarafın da gönlünü kırmadan olayı halletmiştir (Kafalı, 2005; s. 35-36).

Ögedey Han'ın 1241 yılında ölmesi üzerine dul kalan eşi Töregene Hatun naibe olmuştur (Dayı, 2017; s. 32). Töregene Hatun'un naipliği süresinde Ögedey Han'ın müşavirlerinden birçoğu görevlerinden alınmıştır. Azledilenlerden bazıları; Nesturi Kerait olan vezir Çinkay, Yeh-lü Ch'u-tsai, Mesud Yalavaç, Doğu İran valisi Uygur Körgüz'dür. Mahmud Yalavaç'ın oğlu Mesud Yalavaç işlerin daha kötüye gidip, tutuklanacağından korkarak Prens Batu'ya sığınmıştır (D'ohhson, 2008; s. 206). Bu gelişmeler üzerine Mahmud Yalavaç, bu dönemde naibeyi devlet işlerinde etkileyen iki kişi sebebiyle geri plana çekilmiştir. Bunlardan birincisi vergi miktarını iki misline çıkaracağı vaadiyle maliye nazırlığına getirilen Abdurrahman isimli Müslüman tüccardır (Grousset, 1980; s. 261-262). Diğeri ise Töregene Hatun'u entrikalarıyla tesirine alan Fatma adlı bir kadındır (Dayı, 2017; s. 32).

Güyük Han'ın tahta çıktığı 1246 Kurultayında Cengizli prensler, eyalet valileri ve tâbi kralların arasında yeniden Türkistan ve Maverâünnehr valisi olan Mesud Yalavaç da bulunmuştur. Mahmud Yalavaç da bu dönemde maliyenin başına geçirilmiştir (Grousset, 1980; s. 261).

1251 yılında Mengü, büyük han olmuştur. Mengü Han tahta çıkınca Şiramün (Ögedey neslinden) , Quçar ve Naqu (Güyük Han'ın neslinden) isyan hazırlıkları yapmışlar ancak bu duyulunca hizmetlerindeki memur sorguya çekilmiş o da bunu inkar etmiştir. Mengü Han saraydaki maiyetinin aksine, saltanatının başlangıcında olduğu için kan dökülmesinden kaçınmaktayken kapının dış tarafında ayakta duran Yalavaç'ı görüp onu içeriye çağırması ve onun da fikrini almıştır. Yalavaç ibret için ona İskender-i Kebir hikayesini anlatmış, bu hikaye ile Cengiz Han'ın torunlarının hayatına

bir gecede son verdirmiştir (Ögel, 2002; s. 203,215).

Mengü Kağan döneminde itibarını yeniden kazanan Yalavaç ve oğluna Ceyhun'un doğu kıyısından başlayarak Kuzey Çin şehirlerinin valiliği verilmiştir. Ayrıca Mengü Kağan Mahmud Yalavaç'a cülusundan önce yanına gelip kendisinin yanında yer aldığı için Hitay tarafını teslim etmiş, oğlu Mesud Yalavaç'a da tahta geçmesinden önce kendisi için tehlikeli bir yolculuğu göze alıp bağlılığını bildirdiğinden dolayı Maverâünnehr ve Türkistan'ın yönetimini vermiştir (Dayı, 2017; s. 44-45). Dahası, Mahmud Yalavaç'ın Mengü Han tarafından her taraftaki vergi işlerinin düzeninin başkanlığına hâkim olarak tayin edildiği Kubilay Han'ın biyografyasında yer almıştır (Ögel, 2002; s. 216). Mahmud Yalavaç, 1254 yılında Pekin'deyken vefat etmiştir (Kushenova, 2006; s. 231).

Ali Yalavaç (Ali Bög)

Mahmud Yalavaç'ın oğlu olan Ali'nin, kardeşi Mesud kadar ünü duyulmamıştır. Onun hakkındaki nadir bilgilerden biri kardeşi Mesud ile birlikte İlhanlılardan Argun'un maiyetinde çalışıp, sonradan Kubilay Han'ın maiyetine geçtiğidir. 1271'den sonra Ho-nan Eyâletine tayin edilmiştir. Sunglara karşı yapılan harplere general olarak iştirâk edip şöhret kazanmıştır. Onun oğlu Yakub, Yün-nan'da Yağan Tigin'le beraber çalışmıştır (Ögel, 2002; s. 217).

Mesud Yalavaç

Mahmud Yalavaç'ın oğludur. Cengiz Han'ın batı seferi sırasında Ürgenç şehrinin alınmasıyla babası ile birlikte Cengiz Han'a teslim olmuştur. Batı memleketlerinin zaptı tamamlandıktan sonra bölgeler kısımlara ayrılarak darugaçilikler kurulmuş; Buhara, Semerkan, Ürgenç, Hotan, Kaşgar, Urüyang ve Gusândaril gibi şehirlerin idaresine Mesud Yalavaç tayin edilmiştir

Ögedey Han'ın ölümü üzerine naiplik makamına oturan Töregene Hatun, aralarında Mesud Yalavaç'ın da olduğu önemli devlet adamlarını bertaraf etmiştir. Töregene Hatun'un naiplik döneminde Batu Han'ın himayesine sığınan Mesud Yalavaç, Güyük Han'ın 1246'da tahta çıkmasıyla görevine iade edilmiş ve Türkistan ve Semerkand vs. yerlerin mal vergisi işlerinin idaresine atanmıştır. Bununla birlikte kendisine altın arslanlı payza verilmiştir (Ögel, 2002; s. 202-203; D'ohhson, 2008; s. 210).

Moğolistan'a hâkim olan Arık-Buka'nın Çağatay Hanlığı'nı idaresi için gönderdiği Algu buradaki silah ve erzaklara el koyunca Arık ile Algu arasında çıkan muharebe ortamında Mesud Yalavaç, Organa Hatun ile Arık-Buka'nın yanına gitmiştir. Aynı zamanda Kubilay Kağan ile taht

mücadelesin sürdüren Arık, Algu ile dostluk kurmak maksadıyla Mesud ile Organa'yı Algu'nun yanına göndermiştir. Organa ile evlenen Algu, Mesud Yalavaç'a eski vazifesini iade etmiştir. Bu defa Mesud Yalavaç eskiden olduğu gibi kağanın umumî valisi değil, Algu Han'ın maliye nazırı olarak görev yaparak topladığı vergilerle onun ordusunun yeniden teçhizatını ve kuvvetlendirilmesini sağlamıştır.

Algu Han Kıpçak Hanı Berke ile harp etmiş, tahrip ettiği Otrâr ve Harzem'i alarak Çağatay Hanlığı'nın sınırlarını genişletmiştir (Kafalı, 2005; s. 98-101; Grousset, 1980; s. 318). Kaydu Han'ın Barak Han'a üstünlük elde edip topladığı 1269 Kurultayında Mesud Yalavaç, Kaydu Han namına tekrar kağanın umumî valisi unvanıyla şehirleri idare etmekle vazifelendirilmiştir. Bu kurultaydan hemen sonra Mesud, sözde Kaydu Han ve Barak Han'ın dostluk elçisi olarak, gerçekte ise İlhanlı Ulusu hakkında bilgi almak için Abaka Han'ın huzuruna gidip dönmüştür (Kafalı, 2005; s. 108-111).

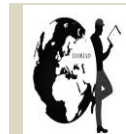
1271 yılı sonunda İran Hanı Abaka Han'ın Harzem ve Maverâünnehr'e ordu yollaması ve bu ordunun Ürgenç ve Hive'yi yağmalayarak 29 Ocak 1273 tarihinde Buhara'ya girmesiyle yıkılan şehirler Mesud Yalavaç'ı ölümüne kadar bu şehirleri onarmakla meşgul etmiştir (Grousset, 1980; s. 320-322). Abaka Han'ın ordusu Mesud Yalavaç'ın yaptırmış olduğu ve bin talebenin okuduğu Mesudiye Medresesi'ni de tahrip etmiştir. Mesud Yalavaç aynı yılda yıkılan yerleri canlandırmış ve Mesudiye Medresesi de yeniden imar olmuştur. İkinci bir Mesudiye Medresesi'ni de Kaşgar'da yaptırmıştır. XIV. yy başlarında Mesud Bey'in üçüncü oğlu idare merkezini buraya taşıtmıştır. Ekim 1289 yılında vefat eden Mesud Yalavaç, Mesudiye Medresesi yanına kendisi için yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir (Kafalı, 2005; s. 115,118-119; Barthold, 1975; s. 249).

Ebubekir Yalavaç

Yalavaç ailesinin büyük oğlu olan Ebubekir, babası Mesud Yalavaç'ın 1289 yılında vefat etmesinden sonra Kaydu Han tarafından aynı yetkilerle tayin olmuştur. Buhara ve Semerkand'ı Kaydu Han'a bağlı olarak yönetmiş olan Ebubekir Yalavaç, 1298 yılında vefat etmiştir. Onun ölümü üzerine yerine kardeşi Satılmış Beğ iş başına geçmiş, onun da 1303 yılında vefat etmesi üzerine en küçük kardeşleri olan Sevinç Yalavaç görevi devralmıştır (Kafalı, 2005; s. 118-119; Grousset, 1980; s. 320-322).

Sevinç/ Suyunç Yalavaç

Ebubekir ve Satılmış Beylerin kardeşi olan Sevinç Bey, Satılmış'ın 1303 yılında vefatından sonra Çapar Han'ın vermiş olduğu yarlık ile aynı göreve tayin olmuştur. Sevinç bey, dedesi, babası ve kardeşlerinin idare merkezi olan Hocent şehrini bırakmış, Umumî Valilik idare merkezini Kaşgâr şehrine taşımıştır (Kafalı, 2005; s. 118-119; Grousset, 1980; s. 320-322).

Sonuç

Yukarıda görüldüğü gibi askerî teşkilata sahip olan Moğollar için darugaçi, tangmaçi, baskak gibi sivil makamların kendileri için utanç verici olması sebebiyle bu makamlarda dil, din, ırk ayırt edilmeksizin, bölgeyi iyi tanıyan ve yetenekli olan devlet adamlarına yer vermişlerdir. Dolayısıyla işgal edilen topraklarla orantılı olarak devlet adamları genellikle Uygur, Çin ve Türk unsurlarından oluşmuştur.

Kağanlar vergilerin tahsil edilmesine şehirleri yönetmekten daha çok önem verdiklerinden idarecilerin vazifelerini ifa ettikleri yerlerdeki işlerine karışmamışlar, böylelikle onlar da Moğol Devleti'nde bürokrasiyi inşa etmişlerdir.

Doğrudan Kağanlığa bağlı olan Çağatay Ulusu'ndaki Müslüman devlet adamları, Moğol asilzadelerinin hanlık tahtını ele geçirme mücadeleleri dolayısıyla defalarca işgal ve tahrip olan şehirleri onarmakta gayret göstermişler ve ordu teçhizatına maddî kaynak için halkın üzerine konmak istenen vergi yükünü hafifletmeye çalışmışlardır. Bu konuda Türkistan ve Mâveraünnehr umumî valileri Mahmud ve Mesud Yalavaç önemli bir yer teşkil etmişlerdir.

Çağatay Hanlığında Türkleşme bürokrasi yoluyla başlamış, bölgenin Türkmen beylerinin hâkimiyetine girmiş olmasıyla devam etmiştir. Hanlık sınırlarındaki Türk unsurlar kültür ve medeniyete de etki etmişler ve bugün *Çağatay Türkçesi* adıyla anılan bir dili miras olarak bırakmışlardır.

Kaynakça / Reference

- Anonim. (2016). *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev: Ahmet Temir), Ankara: TTK.
- Bartold, V.V., (1975) *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (haz. Kâzım Yaşar Koprıman- Afşar İsmail Aka),
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (1958), *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev. Mürsel Öztürk), c.I.
- Dayı, Özkan, (2017), *İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295)*, Doktora Tezi, Erzurum 2017, Atatürk Üniversitesi SBE.
- Dayı, Özkan, (2005) "Mahmud Yalavac'ın Moğol İmparatorluğundaki Faaliyetleri". *Current Research in Social Sciens*, Erzurum 2015, c. I, ss. 63-68.
- Devlet, Nadir, (1988) "Altın Orda Hanlığı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1988, Çağ Yayınları, c. IX, ss. 103-185.
- Devlet, Nadir (1988) "Çağatay Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1988, Çağ Yayınları, c. IX, ss. 301-310.

Devlet, Nadir, (1988)“İlhanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul 1988, Çağ Yayınları, c. IX, ss. 63-102.

D’ohhson, A. Konstantin, (2008) *Moğol Tarihi*, (çev. Bahadır Apaydın), İstanbul, Nesnel Yayınlar.

Grousset, Rene,(1980), *Bozkır İmparatorluğu*, (çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul, Ötüken Yayınları.

Kafalı, Mustafa, (2005) *Çağatay Hanlığı.*, Ankara, Berikan Yayınevi.

Kushenova, Ganizhamal, (2006) “Ögedey Han Devrinde Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, *Bilig, Yaz/2006*, S. 38, ss. 185-196.

Ögel, Bahaeddin, (2002) *Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri*, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayınları.

